

Aristotel o tragičnem užitku

JERA MARUŠIČ

POVZETEK

Tudi če ne vemo zakaj, se nam zdi samoumevno, da nam umetnost nudi užitek. Tragedija, kot ena umetniških zvrsti, pa nam vzbuja neko nenavadno, celo paradoksalno vrsto užitka: tega vzbudijo okoliščine, ki bi nam vzbudile, če bi bile del našega resničnega življenja in ne le uprizorjene, le najbolj boleča čustva. In pri tem seveda ne gre za to, da bi kot gledalci preprosto uživali v trpljenju tragičnih junakov: ob prisostvovanju temu prav tako trpimo mi sami; ravno to sotrpčenje pa je vir našega užitka.

Članek obravnava Aristotelovo pojmovanje tragičnega užitka. Aristotel je bi nedvomno seznanjen s teoretičnimi problemi, ki jih je tragični užitek povzročal Platonu; sam je proučeval tragedijo in posebni užitek, ki ga ta nudi, v *Poetiki*; in napisal dve sijajni razpravi o užitku, namreč v VII in X knjigi *Nikomahove Etike*. Poleg tega pa je razširjeno - četudi precej površno - mnenje, da Aristotelova katarza, navadno razumljena kot neškodljivo izživetje čustev, že pojasnjuje vzroke za tragični užitek. Ali Aristotel resnično nudi kakšno razlago o tragičnem užitku v kateri od teh razprav?

Članek si prizadeva dokazati, da ne. V *Poetiki* Aristotel res obravnava tragični užitek; vendar ga pri tem ne zanima njegova paradoksalna narava, pač pa kaksna zgradba dejanj bo vzbudila ta užitek v največji meri. Užitek, ki ga vzbuja tragedija, opredeli kot "užitek, ki izvira iz sočutja in strahu, vzbujenima s predstavljanjem" (Po. 14, 1453b12), vendar pa izpusti vsako nadaljne pojasnilo o tem, da užitek izvira "iz sočutja in strahu", torej iz dveh čustev, ki sta v resničnem življenju le boleči. V *Poetiki* bi edino razlago o tragičnem užitku lahko iskali v sami definiciji tragedije, kjer Aristotel trdi da tragedija "skozi sočutje in strah doseže katarzo takih čustev" (Po. 6, 1449b27-28). Tudi ta trditev ostane brez komentarja, a zdi se, da jo je mogoče pojasniti s pomočjo Aristotelove razprave o katarzičnih učinkih glasbe v VIII knjigi *Politike* (7, 1342a5-7). V njej Aristotel primerja učinek določenih melodičnih zvrsti z učinkom medicinske katarze, ki je verjetno obstajala v umetno izzvani telesni čišči oziroma izločanju kakšne odvečne snovi: učinek glasbe, ki vzbudi močna čustva, prav tako kot učinek medicinske katarze, sestoji v "umirjenju" in "olajšanju, ki ga spremlja užitek". Kakorkoli že, edina razlaga, ki jo razprava o katarzičnih učinkih glasbe ponuja, je ta, da je užitek učinek močnega čustvovanja (vznesenosti na primer), vzbujenega z glasbo. Vendar pa bi morali v zvezi s tragičnim užitkom razložiti zakaj in kako izvira iz bolečih čustev; precej poenostavljena in nezadostna bi se zdela razlaga, da je tragični užitek le učinek močnega občutenja sočutja in strahu. Ob ugotovitvi, da Aristotel pravzaprav nikjer ne poda zadovoljive razlage o tragičnem užitku, članek na koncu zagovarja mnenje, da tragični užitek ni sprejemljiv za Aristotelovo pojmovanje užitka samo, in razmerja tega do bolečine. Ne glede na to, namreč, kako skušamo razložiti tragični užitek, tega ne moremo ločiti od bolečine. Nasprotno pa se zdi, da Aristotel pojmuje užitek in bolečino kot medsebojno izključujoča: kadarkoli Aristotel naleti na kak primer prisotnosti obeh, si prizadeva

razložiti izvor bolečine od izvora užitka (kot v primeru, ko pogrešamo ljubljeno osebo, ki je odsotna [Rh. I 11, 1370b26-28], v primeru jeze [Rh. II 2, 1378b6-7] ali telesnih užitkov, ki preženejo bolečino [EN VII 14, 1154a26-b19]). Prav na ta način pa se zdi nemogoče obravnavati tragični užitek...

ABSTRACT

ARISTOTLE'S CONCEPTION OF TRAGIC PLEASURE

Even without being aware of the reasons, it seems obvious to us that art gives pleasure. But the pleasure of tragedy is some strange - we may say paradoxical - sort of pleasure: it is due to the situations which, were they part of our real life and not just represented, would cause us only the most painful emotions. Of course, as spectators we don't simply enjoy the sufferings of tragic heroes: we get afflicted witnessing them, yet it is just this affliction that is somehow the source of pleasure for us.

In my paper I discuss Aristotle's approach towards pleasure of tragedy. Aristotle was undoubtedly acquainted with the philosophical problems that tragic pleasure had caused to Plato; he himself discussed tragedy and its particular pleasure in the *Poetics*, and also, he elaborated two brilliant discussions on pleasure, namely in books VII and X of the *Nicomachean Ethics*. Finally, it is a widely spread - yet rather vague - belief that Aristotle's conception of catharsis, usually interpreted as a kind of harmless discharge of passions, somehow explains what tragic pleasure is due to.

Does Aristotle suggest any explanation of tragic pleasure in any of these treatises? In my paper I argue that he actually does not. In the *Poetics* Aristotle is concerned with tragic pleasure; yet in the treatise he is interested in discovering which tragic pattern will provide this pleasure, rather than in exploring the paradoxical nature of it. He defines pleasure of tragedy as "the pleasure derived from the pity and the fear aroused by means of representation" (Po. 14, 1453b12), but he omits any further comment about the stated fact that pleasure is derived "from pity and fear", that is from two emotions which are only painful in real life. In the *Poetics* the only explanation regarding tragic pleasure could be suggested in the definition of tragedy, where Aristotle claims that tragedy "through pity and fear accomplishes the catharsis of such emotions" (Po. 6, 1449b27-28). This claim also passes completely unremarked, but it seems possible to clarify it on the basis of Aristotle's discussion on cathartic effects of music in *Politics* VIII (7, 1342a5-7). In the discussion Aristotle compares the effects of certain kinds of melodies with that of medical catharsis, namely of the medical treatment which probably consisted in the artificially provided physical clearance or discharge of some superfluous bodily product: just as the effect of medical catharsis consists in a "rebalancing" and in "a relief joined with pleasure", the same effect is present in the music which arouses strong emotions. However, the only suggestion that the discussion on cathartic musical effects seems to offer is that pleasure is a result of experiencing strong emotions such as excitement, aroused by the music. But regarding the tragic pleasure it should be explained why and how it is derived from painful emotions; it would be a rather unconvincing and simplistic explanation, to claim that pleasure received from tragedy is just a final effect of experiencing pity and fear in an intensive manner. Concluding that Aristotle actually lacks an explanation on tragic pleasure, at the end of the paper I suggest that Aristotle's very conception of pleasure and its relation to pain is not capable

of dealing with the tragic pleasure. In fact, no matter how we try to explain this pleasure, it is impossible to separate it from pain.

Aristotle, on the contrary, seems to consider pleasure and pain mutually exclusive and completely incompatible: whenever he finds an example of their co-presence (such as emotions like sorrow and longing for the absent beloved person [Rh. I 11, 1370b26-28], anger [Rh. II 2, 1378b6-7] or corporeal pleasures used to drive away the pain [EN VII 14, 1154a26-b19]) all his theoretical effort is employed to distinguish the origin of pain from that of the pleasure. But this is precisely how tragic pleasure cannot be treated...

Tudi če ne vemo zakaj, se nam zdi samoumevno, da nam umetnost nudi užitek. Mnogo manj pa je samoumevno, da nam nudi užitek tragedija kot ena od umetniških zvrsti: tragični užitek je sam po sebi nenavaden, lahko bi rekli paradoksalen pojav. Njegovo paradoksalno naravo odlično opiše David Hume v svojem eseju *O tragediji* (*Of tragedy*):

"Zdi se, da bolečina, groza, strah in ostala čustva, ki so sama po sebi nelagodna in težka, vzbujajo gledalcem dobro napisane tragedije neizmeren užitek. Tem bolj kot so ganjeni in pretreseni, tem bolj jim predstava ugaja [...]. [...] Pesnik uporabi vso umetnost, da bi v svojem občinstvu vzbudil sočutje in zgroženost, strah in obžalovanje. Gledalci uživajo, v kolikor trpijo, v največje zadovoljstvo pa jim je, kadar s solzami, hlipanjem in ječanjem dajo duška svoji žalosti in si olajšajo srce, polno predanega razumevanja in sočutja."¹

Paradoksalnost tragičnega užitka je torej v tem: izzovejo ga okoliščine, ki bi nam vzbudile - če bi bile del našega resničnega življenja in ne le uprizorjene - najbolj boleča čustva. In pri tem seveda ne gre za to, da bi kot gledalci preprosto uživali v trpljenju tragičnih junakov: ob prisostvovanju temu prav tako trpimo mi sami; ravno to sotrppljenje pa je vir našega užitka.

V 4. stoletju pr. n. št. dejstvo, da ljudje v tragediji uživajo, Platonu ni vzbujalo le radovednosti kot Humu, pač pa tudi resno zaskrbljenost; razlago zanj je podal v X. knjigi *Republike*:

"[I]isti del duše, ki ga pri nesreči, ki nas zadene, skušamo obrzdati, ki mu ne dovolimo, čeprav si njegova narava to želi, da stoka in toži - ta del duše pesnika razveseljuje in zadovoljuje; naš po naravi najplemenitejši del pa popušča v budnosti nasproti solzavemu delu, ker ni dobro vzgojen in ne pozna dobro svojih dolžnosti; misli namreč, da ni sramota gledati tujo bolečino, hvaliti tuje ljudi in z njimi sočustvovati, ko se prepustijo žalosti, čeprav bi hoteli veljati za prave može; narobe, v veselju nad tem vidi celo korist, zato ne želi obsoditi celotne pesnitve, ker bi tako ostal brez zadovoljstva, kajti le malo ljudi si je na jasnem o tem, da uživanje v tuji bolečini nujno vpliva na lastna čustva; kdor dopušča, da se mu razvije sočutje do tuje bolečine, ga ob lastni bolečini le s težavo kroti."²

Kaj pa Aristotel? Brez dvoma je bil seznanjen s teoretičnimi problemi, ki jih je tragični užitek povzročal njegovemu učitelju, sam je preučeval tragedijo in užitek le-te v *Poetiki*, nenazadnje pa je napisal tudi dve sijajni razpravi o užitku, namreč v VII. in X. knjigi *Nikomahove etike*, slednjo prav verjetno v istem obdobju kot *Poetiko*. Zato bi lahko od njega pričakovali, da bo poskušal razložiti tragični užitek, ali pa vsaj, da bo

¹ Hume, David, *Of Tragedy*, v *Essays: Moral, Political and Literary*, ured. Miller, Eugene F., Indianapolis, Liberty, 1987, str. 216-17.

² Plat. *Rp.* X 606a3-b8; prev. Košar, J., v Platon, *Država*, Ljubljana, Mihelač, 1995, str. 306.

pokazal na njegovo paradoksalno naravo. In v resnici je razširjeno - četudi precej površno - mnenje, da Aristotelova katarza, navadno razumljena kot neškodljivo izživetje čustev, že pojasnjuje vzroke za tragični užitek.

Pa preverimo, če v omenjenih delih Aristotel resnično ponuja kakšno razlago tragičnega užitka. Poglejmo najprej *Poetiko*.

V razpravi o tragediji Aristotel na samem začetku navede, da ta vzbuja sočutje (*eleos*) in strah (*phobos*); vzbujanje teh dveh čustev pa pojmuje kot tragediji lasten učinek (*ergon*), se pravi učinek, ki si ga tragedija prizadeva doseči. Med umetnostmi, ki so vse opredeljene kot vrste "predstavljanja" (*mimēsis*),³ je tragedija opredeljena kot "predstavljanje dejanja" (*mimēsis praxeōs*), bolj natančno pa kot "predstavljanje strah in sočutje vzbujajočih dejanj" (*mimēsis phoberōn kai eleinōn*).⁴ Aristotel v resnici mnogokrat ponovi, da je zgradba dejanj (*systasis pragmatōn*) tista, ki naj vzbudi ti dve čustvi v gledalcih (in ne kakšen drug del tragedije, kot recimo vizualni elementi [*opsis*] ali glasba [*melopoia*]), in v 13. in 14. poglavju preuči, katera zgradba dejanj bo najboljše dosegla ta čustveni učinek (recimo, najboljša zgradba je po Aristotelovem mnenju tista, ki ne prikazuje izprijenega, temveč moralno neoporečnega človeka, ki ne preide iz nesreče v srečo, temveč ravno obratno, ne zaradi hudobnosti, ampak zaradi neke hude zmote).

Opazimo lahko, da Aristotel, ko razpravlja o sočutju in strahu kot o čustvenem učinku tragedije, niti ne poskuša utemeljiti svoje teze, da tragedija vzbuja prav ti dve čustvi in ne kakšni drugi, niti ne pojasni - do 14. poglavja - da iz teh dveh čustev izvira užitek. Ker sočutje in strah nedvomno veljata za boleči čustvi - vsako od njiju je tudi v Aristotelovi *Retoriki* opredeljeno kot "določena bolečina", *lypē tis* -⁵ tis-, bi lahko naiven bralec celo mislil, od 6. pa vse do 14. poglavja, da tragedija vzbuja gledalcem le bolečino.

Zakaj se Aristotelu ne zdi potrebno razpravljati ne o prvem ne o drugem? Odgovor je na dlani: oboje se mu je moralo zdeti samoumevno. In v resnici prepričanje, da tragedija vzbuja strah in sočutje pri gledalcih ter da sta ti dve čustvi vir njihovega užitka, ni izvirno Aristotelovo, pač pa pripada določeni literarni "doktrini"⁶ z že dolgo tradicijo.

³ Glagol *mimēsthai* ne prevajam z glagolom 'posnemati', kot je preveden običajno; pomanjkljivost takega prevoda (v it. 'imitare') in pa ustreznost prevoda 'predstavljati' (v it. 'rappresentare') je prepričljivo utemeljil Giuseppe Ledda v delu *Verità e poesia nella Poetica di Aristotele* (Tesi di Laurea, Università degli Studi di Firenze, 1989; pozneje izšlo v Firenzah, Olschki, 1991). V njegovi utemeljitvi je bistveno sledeče: Tako kot glagol *mimēsthai* je tudi 'predstavljati' prehodni glagol, pri tem pa je predmet, na katerega glagol prehaja, *dvoznačen*. To lahko ponazorimo z izrazomoma *mimēsthai Sōkratē* oz. 'predstavljati Sokrata'. V njiju *Sōkratēs* oz. 'Sokrat' označuje hkrati;

(1) zunanji predmet, ki obstaja pred dejavnostjo, ki jo označuje glagol, in neodvisno od nje (Sokrat kot živa oseba);

2) predmet, ki je rezultat te dejavnosti same in pred njo ne obstaja (Sokrat kot slikovna podoba).

Glagola *mimēsthai* in 'predstavljati' torej označujeta dejavnost, ki je hkrati posnemovalna (glede na njen zunanji predmet) in proizvajalna (glede na njen proizvedeni predmet): "vedno gre za proizvajanje nečesa; [...] to nekaj pa je proizvedeno s posnemanjem nečesa drugega, ki obstaja pred tem novim proizvajanjem" (ivi, str. 40).

Drugače pa je predmet, na katerega prehaja glagol 'posnemati', *enoznačen*: v izrazu 'posnemati Sokrata' označuje 'Sokrat' le zunanji predmet, ki obstaja pred in neodvisno od dejavnosti, ki jo označuje glagol. To pa pomeni, da glagol 'posnemati' ne zaobjame tudi proizvajalnega vidika dejavnosti, ki jo izraža grški glagol *mimēsthai*. Vrinek o izdajah *Poetike*, ki prevajajo gl. *mimēsthai* kot "predstavljati".

⁴ Glej Aristot. *Poet.* 9, 1452a2-3.

⁵ Glej Aristot. *Rh.* II 5, 1382a21-22 (strah) in 8, 1385b13-14 (sočutje).

⁶ Cerri, Giovanni, *La componente emozionale: pietà e paura* v Id., *Platone sociologo della comunicazione*, Lecce, Argo, 1996², str. 104. V članku je avtorjev namen pokazati, da se je v literarni kritiki 5. in 4. stoletja pr. n. št. izoblikovala določena "doktrina o sočutju in strahu", ki je izvirala iz Homerjevih epov.

Gorgias v *Heleninem enkomiju* na primer opiše učinek poezije kot "tresenje od strahu, sočutje polno solz, želja prepustiti se bolečini" (*phrikê periphobos kai eleos polydakrys kai pothos philopenthês*).⁷ Platon pa opiše učinek poezije na zelo podoben način v *Ionu*, *Faidrosu*, *Filebu* in *Republiki*.⁸ Kot v svojem članku dokazuje Cerri,⁹ ima ta doktrina izvor v Homerjevih epih: v teh je dogajanje prežeto s strahom, grozo, tresenjem pred sovražniki, po drugi strani pa s sočutjem, ječanjem, jokom in ritualnim žalovanjem za junaki, padlimi v vojnih spopadih. Med prvimi in drugimi občutji obstaja pomembna razlika, ki jo omenja tudi Cerri: v opisanem dogajanju je strah čustvo, ki prevladuje *pred* pogubnim dejanjem, sočutje (in podobna čustva) pa *po* njem. Razlika med temi dvema čustvi je torej časovna: pričakovanje bližajočega se zla vzbuja strah, že prisotno, udejanjeno zlo pa vzbuja sočutje.

V Platonovem *Ionu* rapsod Ion z Efeza izpriča, da se njega samega in pa njegovega občinstva ob recitiranju Homerjevih verzov polastijo prav taka čustva, kot so opisana v verzih: "Ko povem kaj sočutje vzbujajočega, so moje oči polne solz; če pa je strašno ali grozljivo, mi od strahu lasje stojijo pokonci in srce mi razbija" (*egô gar hotan eleeinon ti legô, dakryôn empiplantai mou hoi ophthalmoi: hotan te phoberon ê deinon, orthai hai triches histantai hypo phobou kai hê kardia pēdāi*). poslušalci pa "ječijo [*klaiontas*] in strmijo z grozo v očeh [*deinon emblepontas*]"'. Čeprav Ion ne navede, kako je njihov čustven odziv odvisen od pripovedovanega dogajanja, lahko sklepamo, da njegovo občinstvo, prav tako pa tudi gledalci tragedije, občutijo strah za epskega (ali tragičnega) junaka v pričakovanju zanj pogubnega dejanja, in pa sočutje, ko se ta udejanji in pahne junaka v nesrečo.

Cerri pokaže, da Platon v opisih čustvenih učinkov tragedije (tako v *Ionu* kot v ostalih omenjenih) preprosto prevzema Homerjevo besedišče, in zaključi, da sta v literarni kritiki 5. in 4. stoletja pr. n. št. (katere del so tudi Platonova in Gorgiasova omenjena dela) izraza 'sočutje' in 'strah' sestavljala neločljivo dvojico, primerljiva pa sta z izrazoma 'dramatičen' ali 'ganljiv', s katerima danes označujemo filmske žanre ali posamične sekvence v njih.

Razumljivo je torej, zakaj je Aristotel v *Poetiki* lahko izpustil vsakršen komentar o dveh tragičnih čustvih. Pravzaprav sam uporablja izraz 'sočutje in strah' skorajda le kot etiketo za ustrezni čustveni učinek tragedije: ta učinek posamični zgradbi dejanj pripiše ali pa zanika, ne da bi obravnaval njene posamične dele ter ne da bi razlikoval med dejanji, ki vzbujajo strah, in tistimi, ki vzbujajo sočutje.¹⁰ Poleg tega pa že lep čas razvija razpravo o tragediji, preden sploh omeni, da sta dve čustvi, ki jih vzbuja, za gledalce vir užitka.

In ko Aristotel v 14. poglavju končno opiše tragični užitek kot "užitek, ki izvira iz sočutja in strahu, vzbujenima s predstavljanjem" (*hê apo eleou kai phobou dia mīmēseôs hêdonê* [prim. Aristot. *Poet.* 14, 1453b12]), bi bilo zmotno sklepati, da je Aristotelov namen podati definicijo zanj: opis se nahaja v pravzaprav obrobni razpravi (in

⁷ Gorg. fr. 11, 9 DK.

⁸ Prim. *Ion* 535a1-e7; *Phaedr.* 268c5-d5; *Phil.* 47e1-48a6; *Rp.* III 386a1-88e4 in X 605c10-d7.

⁹ Glej opombo 6.

¹⁰ V 14. poglavju se navedeni pogoji, da vzbudi "sočutje nesreča nekoga, ki si je ne zasluži, strah pa nesreča nekoga, ki nam je podoben (*eleos men peri ton anaxion, phobos de peri ton homoion*) [Aristot. *Poet.* 14, 1453a5-6]) ne izključujejo, kot bi lahko bil prvi vtis. Ni namreč tako, da bi gledalec občutil strah za nekoga izmed tragičnih oseb in sočutje za nekoga drugega, saj Aristotel obravnavanim tragičnim likom prisodi bodisi vzbujanje obeh čustev bodisi nobenega od njiju. Poleg tega pa v razpravi o sočutju v *Retoriki* trdi ravno za to čustvo, da ga vzbuja nesreča tistih, ki so nam podobni; ob pristvotvovanju njihovih nesreč namreč postane bolj očitno, da bi se prav to lahko zgodilo tudi nam samim (glej Aristot. *Rh.* II 8, 1386a25-27).

celo v podrejenem stavku), v kateri Aristotel trdi, da naj bi pesnik ne vzbudil sočutja in strahu z vizualnimi elementi, temveč s samim predstavljanjem dejanj. Zdi se, da hoče poudariti: "Ker mora pesnik nuditi užitek, ki izvira iz sočutja in strahu, vzbujenima <ne z vizualnimi elementi, temveč> s predstavljanjem, je jasno, da mora biti to vključeno v sama dejanja." (*epei de tēn apo eleou kai phobou dia mimēseos dei hēdonē para-skeuazein ton poiētēn, phaneron hōs touto en tois pragmasin empoiēteon*).¹¹

Vendarle pa v tem opisu Aristotel edinokrat pokaže na zvezo med užitek in dvema čustvi: užitek izvira "iz" (*apo*) njiju.

Niti tokrat Aristotel ne doda nobenega pojasnila, četudi bi ga zahteval že sam izraz "užitek, ki izvira iz sočutja in strahu": kako in zakaj se namreč zgodi, da užitek izvira iz dveh čustev, ki sta sami po sebi boleči?¹²

A kot smo že opazili, Aristotela ne zanimajo potankosti o čustvovanju gledalcev, pač pa to, katera zgradba dejanj bo imela najmočnejši učinek; po omenjeni razpravi Aristotel tako še naprej raziskuje, katera dejanja bodo vzbudila strah in sočutje v največji meri. Zatrjeno dejstvo, da užitek "izvira iz sočutja in strahu", pa zanj preprosto ne predstavlja problema, ki bi se ga loteval, zato bi v *Poetiki* zaman iskali rešitev zanj.

Mnogi poznavalci pa so v *Poetiki* vseeno razbrali vsaj namig o tem, kako pride do tragičnega užitka. V definiciji tragedije namreč Aristotel trdi, da ta "skozi sočutje in strah doseže katarzo"¹³ takih čustev (*di'eleou kai phobou perainousa tēn tōn toioutōn pathēmātōn katharsin* [Aristot. *Poet.* 6, 1449b27-28]). Obstajajo zelo različne razlage o tem, kaj pomeni "katarza takih čustev"; vzrok za to je dejstvo, da tudi ta, očitno pomembna trditev (saj je del definicije) ni obrazložena, hkrati pa izraz *katharsis* tu očitno ne more pomeniti, kot običajno, fiziološkega izločanja odvečnih telesnih snovi.¹⁴

Prepričanje, da je tragični užitek na nek način povezan s katarzo, pa ne izhaja iz *Poetike*, pač pa iz zgolj obrobne opazke v VIII. knjigi *Politike* (Arist. *Pol.* VIII 7, 1342a5-17). Natančneje: Aristotel tu razpravlja, katere glasbene zvrsti so primerne za vzgojo mladih (*paideia*), in po tem ko izrazi mnenje, da bi praktične in entuziasmične harmonije (*hai praktikai kai hai enthousiastikai harmoniai*) ne smele biti namenjene vzgoji, pač pa sprostitvi (*anesis*), tudi opiše, v čem sestoji njihov dobrodejni učinek. Tako navede, da se zdijo tisti, ki so še posebej močno podvrženi čustvom, kot so recimo sočutje (*eleos*), strah (*phobos*) ali vznemetenost (*enthousiasmos*), pod vplivom glasbe umirjeni, "kot bi bili deležni medicinske kure in katarze" (*hōsper iatρείas tychontas kai katharseōs*), in sklepa, da imajo tovrstne harmonije nujno enak učinek na ljudi nasploh

¹¹ Izhajam iz interpretacije avtorjev Dupont-Roc, R., in Lallot, J. (texte, traduction, notes par), v Aristote, *La Poétique*, Paris, Éditions du Seuil, 1980, str. 253-54. Besedilo znotraj oklepajev < > je vrnjeno v izvorno besedilo za boljšo ponazoritev interpretacije.

¹² Mnogi avtorji so vzrok za tragični užitek iskali v razpravi o spoznavnem užitku v 4. poglavju *Poetike* (glej Aristot. *Poet.* 4, 1448b4-19). V njej Aristotel trdi, da vse vrste predstavljanja nudijo ljudem užitek, ker ob njih na določen način spoznavamo - tako, da prepoznamo predstavljeni predmet. Iz tega je pogosto sledil sklep, da užitek gledalcev tragedije izhaja le iz njihove spoznavne dejavnosti, nasprotno pa iz čustev strahu in sočutja izvira le bolečina, ali pa sklep, da je to čustvovanje svojevrstno spoznavanje in da je potemtakem tragični užitek vrsta spoznavnega užitka. Vendar pa po mojem mnenju v *Poetiki* ni podpore za takšne interpretacije. Kot sem poskušala pokazati v diplomski nalogi *Apo eleou kai fobou. Il piacere della tragedia nella Poetica di Aristotele* (Università degli Studi di Bologna, 1998), sta spoznavni in tragični užitek dva različna užitka; prvega nudi tragedija kot predstavljanje (se pravi zgolj zaradi njene predstavljalne narave), drugega pa kot predstavljanje sočutja in strahu vzbujajočih dejanj (torej zaradi narave tistega, kar je v tragediji predstavljeno).

¹³ Ker je v pričujočem kontekstu pomen besede *katharsis* problematičen, jo puščam neprevedeno.

¹⁴ V Aristotelovih fizioloških delih, kjer je raba te besede pogosta, se z njo nanaša na različne vrste fiziološkega izločanja, najbolj pogosto na menstruacijo (na primer Aristot. *GA.* I 19, 727a15), ki jo razlaga kot izločanje odvečne snovi, ki bi lahko bila za telo škodljiva, a tudi na notranje izločanje semen iz trebušne prepone (*hai spermatikai katharseis apo tou hyposōmatos* [GA. II 7, 747a19-20]).

in da "v vseh pride do neke katarze in olajšanja, ki jih spremlja užitek" (*pasi gignesthai tina katharsin kai kouphizesthai meth' hêdonês*). Na koncu Aristotel oceni, da te melodije nudijo ljudem "neškodljivo zadovoljstvo" (*chara ablabê*).

Res je, da Aristotel tu zgolj primerja - celo precej površno - glasbeni učinek z učinkom medicinske katarze, ki je verjetno obstajala v umetno izzvani telesni čišči oziroma izločanju kakšne odvečne ali celo škodljive snovi: učinek glasbe, ki vzbuja močna čustva, prav tako kot učinek medicinske katarze sestoji v "umirjenju" in "olajšanju, ki ga spremlja užitek". Vseeno pa primerjava glasbe z medicinsko katarzo ne more biti zgolj naključna: očitno je izraz *katharsis* lahko označeval določen učinek glasbe, saj Aristotel še pred citiranim odlomkom omenja brez kakšnega dodatnega pojasnila, da je flauta (*aulos*) orgiastični instrument (*orgiastikon*), ki bi ga zato morali uporabljati ob takih prilikah, ko prisostvovanje ne vzpodbuja učenja (*mathêsis*), ampak katarze (*katharsis*) (Arist. Pol. VIII 6, 1341a21-24). Še bolj pomembno pa je, da je Aristotel moral poznati tudi teorijo - ki je lahko njegova izvirna ali pa prevzeta od drugih - o katarzičnih učinkih poezije: preden opiše katarzični učinek glasbe (v citiranem odlomku), namreč napove: "[O] tem, kaj razumemo kot katarzo, zdaj le na splošno, v delih o poeziji pa bomo o njej govorili natančneje" (*ti de legomen tên katharsin, nyn men haplôs, palin d'en tois peri poiêtikês eroumen safesteron* [Pol. VIII 7, 1341b38-40]). Kljub temu pa Aristotelovo pojmovanje katarze kot učinka poezije ostaja nerazjasnjeno, saj njegovo edino nam znano "delo o poeziji" ne vsebuje prav nobene razlage o njej.

Kakorkoli že: če izhajamo iz skromne evidence, ki jo imamo o katarzičnih učinkih glasbe, in sklepamo, da po Aristotelovem mnenju tudi katarzični učinek poezije sestoji v določenem umirjenju in olajšanju, ki ga spremlja užitek - nam to pomaga razumeti, iz česa izvira tragični užitek?

V obravnavani razpravi v VIII. knjigi *Politike* užitek nastopa kot učinek močnega čustvovanja, na primer vznesenosti (*enthousiasmos*), ki ga vzbuja glasba. Zdi pa se, da tragičnega užitka ne moremo zadovoljivo razložiti na enak način: v zvezi z njim bi morali pojasniti prav dejstvo, da izvira iz čustev, ki so sama po sebi boleča, medtem ko je užitek, ki ga nudijo omenjene glasbene zvrsti, učinek občutenja močnih čustev. Precej poenostavljena in nezadostna bi se zdela razlaga, da je tragični užitek le učinek močnega občutenja sočutja in strahu; ne rešuje namreč vprašanja, zakaj užitek izvira iz dveh bolečih čustev ter zakaj v našem resničnem življenju iz intenzivnega doživljanja strahu ali sočutja ne izvira nikakršen užitek.

Če povzamemo: razlaga, h kateri nas napeljuje odlomek iz VIII. knjige *Politike*, se ne zdi ustrezna za primer tragičnega užitka, že prej pa se je izkazalo, da v *Poetiki* ta užitek Aristotelu ne predstavlja teoretičnega problema. Drugače rečeno pa to pomeni, da Aristotel pravzaprav nikjer ne ponuja razlage zanj.

Ob koncu bi lahko trdili še več: zdi se, da je tragični užitek nesprejemljiv za samo Aristotelovo pojmovanje užitka in razmerja tega do bolečine. Saj ne glede na to, kako poskušamo razložiti tragični užitek, tega ne moremo ločiti od bolečine (s Humom: gledalci "uživajo sorazmerno s svojim trpljenjem"; z Gorgiasom: v njih je "želja pre-pustiti se bolečini").

Prav ta pogojenost užitka z bolečino je v nasprotju z Aristotelovim pojmovanjem užitka. Kot je razvidno iz dveh razprav o užitku v VII. in X. knjigi *Nikomahove Etike* in mnogih drugih mest, sta užitek in bolečina pojmovana kot medsebojno izključujoča; kadarkoli Aristotel naleti na kak primer prisotnosti obeh, si prizadeva prav v tem, da bi razložil izvor bolečine od izvora užitka.¹⁵ Na primer: čustveno stanje, v katerem pogre-

¹⁵ Prim.: EN. VII 14, 1154a26-b19 (užitki, ki preženejo bolečino); EN. X 5, 1175b16-24 (užitek in bole-

šamo ljubljeno osebo, ki je odsotna, in jokamo za njo, Aristotel opiše kot sestavljeno tako iz bolečine, kot tudi iz užitka, vendar hkrati ločuje med izvorom bolečine, ki je po njegovem odsotnost ljubljene osebe, in pa izvorom užitka, ki je spominjanje le-te (Aristot. *Rh.* I 11, 1370b26-28). Prav tragičnega užitka pa ni moč obravnavati na tak način: ne moremo ga ločiti od bolečine in mu pripisati nek izvor, drugačen od izvora bolečine.

Izkazuje se torej, da četudi naše pojmovanje tragičnega užitka nedvomno sloni na Aristotelovem delu - saj ga povezujemo s sočutjem in strahom in pa s katarzo -, lahko kljub temu tragični užitek upravičeno opredelimo kot nearistotelovski užitek.

čina, ki sta lastna določeni dejavnosti [*energeia*]); *Rh.* I 11, 1370b26-28 (bolečina in užitek, ki sta prisotna v pogrešanju ljubljene osebe); *Rh.* II 2, 1378b6-7 (bolečina in užitek, ki sta prosotna v jezi [*orgē*]).